

Ольга АМЕРІДЗЕ,
orcid.org/0000-0002-6111-7996
здобувачка ступеня доктора філософії
Інституту проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) ameridzeolga@gmail.com

ФЕНОМЕН МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА В ІСПАНІЇ

У статті на основі критичного аналізу науково-педагогічних джерел висвітлено роль мультикультурної освіти у формуванні полікультурної особистості студента в умовах закладу вищої освіти Іспанії. З'ясовано, що в іспанському науково-педагогічному дискурсі мультикультурну освіту розуміють як: системну структуру інтерпретації та рефлексивної дії, яка цінує культурне розмаїття та соціальну рівність, забезпечує педагогічне управління навчанням і вихованням, є спрямованою на оптимізацію різних, але взаємопов'язаних вимірів освітнього процесу з формування міжкультурної компетентності тих, хто навчається. Окреслено мультикультурну освіту як освіту якісного типу, розробленою для того, щоб формувати полікультурну особистість в освітньому процесі та допомагати студентам обирати серед різноманітних моделей, альтернатив і можливостей, які існують у широкому діапазоні національної (у цьому випадку – іспанської) культури, саме ті, які будуть забезпечувати їх успішну життєдіяльність в умовах усе зростаючого культурного різноманіття глобалізованого світу. З'ясовано, що сьогодні мультикультурна освіта в Іспанії має характер інтерактивної культурно збагачувальної освіти, оскільки її сутність полягає в тому, щоб не лише визнавати існування людей, що належать до інших культур, а й взаємодіяти з ними, що, безсумнівно, призводить до взаємного особистісного збагачення і студентів, і викладачів. Включаючи компоненти мультикультурної освіти у свої навчальні дисципліни, викладачі допомагають студентам розвивати глибше розуміння різних культур, удосконалювати свої здібності до критичного мислення та розвивати підвищену самосвідомість, що в цілому сприяє формуванню полікультурної особистості кожного студента. Наголошено, що сучасні викладачі вищої школи мають коригувати викладання своїх дисциплін у такий спосіб, щоб відображати культурне розмаїття своїх студентів та водночас урахувати труднощі, з якими вони можуть стикатися в умовах мультикультурного освітнього середовища закладу вищої освіти. Вмілий педагогічний підхід у контексті мультикультурної освіти вимагає спрямованого акценту на питаннях культурного розмаїття, інтеграції в освітній процес інтерактивних методик навчання, які схвалюють і підтверджують культурну та мовну ідентичність студентів та загалом забезпечують формування їх полікультурної особистості.

Ключові слова: мультикультурна освіта, мультикультурне освітнє середовище, формування полікультурної особистості, студенти, заклад вищої освіти Іспанії.

Olga AMERIDZE,
orcid.org/0000-0002-6111-7996
PhD student
Institute of Problems on Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) ameridzeolga@gmail.com

PHENOMENON OF MULTICULTURAL EDUCATION AND ITS ROLE IN THE FORMATION OF THE STUDENT'S POLY CULTURAL PERSONALITY IN SPAIN

The article, based on a critical analysis of scientific and pedagogical sources, highlights the role of multicultural education in the formation of a multicultural personality of a student in a higher education institution in Spain. It is stated that in the Spanish scientific and pedagogical discourse, multicultural education is understood as: a systemic structure of interpretation and reflexive action that values cultural diversity and social equality, provides pedagogical management of teaching and upbringing, is aimed at optimizing different but interconnected dimensions of the educational process to form intercultural competence of those who study. Multicultural education is defined as a quality type of education designed to form a polycultural personality in the educational process and help students choose among various models, alternatives and opportunities that exist in a wide range of national (in this case, Spanish) culture, those that will ensure their successful life in the conditions of the ever-growing cultural diversity of the globalized world. It has been found

that today multicultural education in Spain has the character of interactive cultural enrichment education, since its essence is not only to recognize the existence of people belonging to other cultures, but also to interact with them, which undoubtedly leads to mutual personal enrichment of both students and teachers. By including components of multicultural education in their academic disciplines, teachers help students develop a deeper understanding of different cultures, improve their critical thinking skills and develop increased self-awareness, which in general contributes to the formation of a polycultural personality of each student. It was emphasized that modern higher education teachers should adjust the teaching of their disciplines in such a way as to reflect the cultural diversity of their students and at the same time take into account the difficulties they may encounter in the conditions of a multicultural educational environment of a higher education institution. A skillful pedagogical approach in the context of multicultural education requires a focused emphasis on issues of cultural diversity, the integration into the educational process of interactive teaching methods that approve and confirm the cultural and linguistic identity of students and generally ensure the formation of their polycultural personality.

Key words: multicultural education, multicultural educational environment, formation of polycultural personality, students, higher education institution in Spain.

Постановка проблеми. У сучасну епоху зростаюча диверсифікація суспільств у всьому світі безпрецедентно підкреслила присутність культурної неоднорідності в контексті освіти. У цьому аспекті мультикультурна освіта стала помітним і доречним предметом науково-педагогічного дискурсу, що спрямований на виховання полікультурних особистостей, які володіють здатністю до критичного мислення та активно беруть участь у суспільно значущій діяльності. Культурне різноманіття сучасного суспільства є насамперед джерелом збагачення кожної особистості. При цьому освітній процес, що базується на взаємодії різних культур, є підготовкою студентської молоді до викликів соціальної, політичної та економічної дійсності сьогодення, де вони мають набувати досвід спілкування в різних культурних умовах. У такий спосіб студенти розвивають здатність оцінювати власні переконання, стаючи сприйнятливішими до культурної інтеграції і до різноманіття в суспільстві (Федоренко, 2017: 199). Це виходить за межі простого перегляду змісту освітніх програм або введення додаткових навчально-виховних заходів. Скоріше, це є динамічним рухом, який вимагає прийняття і ствердження критичного мислення, інноваційних методик і рішучої відданості впровадженню фундаментальних суспільних змін.

Аналіз досліджень. Науковим підґрунтям у вирішенні аналізованої проблеми виступають дослідження українських науковців у сфері: філософських наук (В. Андрущенко, В. Кремінь, О. Потєбня, П. Саух та ін.); психологічних наук (І. Бех, Н. Кузьміна, О. Киричук, В. Моляко та ін.); гуманітарних дисциплін (О. Безкоровайна, Н. Бібік, В. Бондар, М. Вашуленко, Н. Волошина, О. Дубасенюк та ін.) тощо.

Широкий спектр досліджень у цій сфері представлено в зарубіжному науково-педагогічному дискурсі. З-поміж авторів цих досліджень: Дж. Бенкс, К. Грант, С. Нієто, К. Слітер, А. Томпсон, С. Чінака та ін.

Філософсько-культурологічною основою мультикультурної освіти в країнах ЄС (Іспанії у тому числі) є теза про культурний плюралізм, покликаний відобразити у специфічно заломленому вигляді багатоплановість та суперечливість соціокультурної дійсності сьогодення. При цьому культурний плюралізм визначають як «ситуацію, в якій члени різних культурних груп мають рівні можливості для успіху, ... в якій цінуються культурні подібності та відмінності, і в якій людям надаються культурні альтернативи під час навчання» (UNESCO, 2001). Мультикультурна освіта в ЄС розглядається сьогодні як необхідний складник сучасної вищої освіти, що сприяє засвоєнню знань про інші культури, з'ясування загального і особливого в традиціях, способі життя, культурних цінностях народів, вихованню поваги до різних інкультурних систем. Зокрема мультикультурна освіта в Іспанії базується на гуманістичних освітніх тенденціях і займається правами людини, соціальною справедливістю та різноманітністю (Aguado, Malik, 2001; Fedorenko, 2018; Juan López, Revuelta Mediavilla, 2016; Solorzano, Yosso, 2002). Її можна вважати освітою якісного типу, розробленою для того, щоб допомогти молоді усвідомлювати та розуміти різноманітні моделі, альтернативи і можливостей, які існують у широкому спектрі культури сучасного глобалізованого світу (Федоренко, Журба, Шкільна, 2023). Ця освіта визнає цінність різних культурних груп як умову державної єдності (Aguado, Malik, 2001).

Сьогодні всі європейські країни, Іспанія в тому числі, демонструють певний ступінь культурного розмаїття або, інакше кажучи, культурного плюралізму (Chinaka, 2010). Це відбувається завдяки змінам у політичних кордонах, що призводять до інкорпорації людей з інших держав – у недавні чи більш віддалені часи – іноді внаслідок імміграції людей з інших держав, іноді як випадковий історичний факт, коли держави (наприклад, Іспанія) створювалися там, де раніше існували інші типи

державного устрою, кожна зі своєю власною культурою. Усі «нові» групи приносять елементи своєї культурної спадщини в суспільство, постійно обмінюючись ідеями та культурними практиками. Такі суспільства є мультикультурними або, як їх ще називають багатокультурними.

Отже, все це постулює нагальність проблеми виховання полікультурної особистості сучасного студента, до розв'язання якої сьогодні залучається всі більше і більше національних освітніх систем, у тому числі і система освіти в Іспанії.

Мета статті – на основі аналізу науково-педагогічних джерел висвітлити роль мультикультурної освіти у формуванні полікультурної особистості студента в умовах закладу вищої освіти Іспанії. Реалізація поставленої мети вимагає вирішення таких завдань: 1) розглянути сутність мультикультурної освіти, її переваги та проблеми в контексті вищої школи; 2) проаналізувати деякі аспекти впровадження мультикультурної освіти в Іспанії з огляду на її роль у формуванні полікультурної особистості студента, зокрема в мультикультурному освітньому середовищі закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. У минулому столітті Іспанія вступила в політичні дебати щодо різноманітності, дотримуючись свого практичного підходу, прийнявши погляди на міжкультурну освіту, яка наголошує на мові приймаючої країни (тобто іспанській мові) як на інструменті інтеграції. Однак, як зазначають іспанські науковці, у нинішньому глобальному контексті ХХІ ст. виникає нагальна потреба переглянути та плюралізувати національну культуру й ідентичність з огляду на зміну складу населення країни швидше, ніж це було потрібно у випадку застарілих міграційних рішень (Triandafyllidou, Gropas, 2008). Це має важливий вплив на практичні питання, інновації та конкретні дії іспанських педагогів задля кращого управління етнічною та культурною різноманітністю, спричиненою поточними тенденціями міграції в Іспанії.

Сучасна Іспанія займає перші позиції в класифікації країн ЄС за оцінкою культурного розмаїття. Опитування, проведене Європейською комісією, показало, що 29% іспанців вважають, що різноманітність «збагачує», а 42% – що «воно трохи збагачує» іспанське суспільство. Навпаки, лише 7% вважають, що культурне розмаїття «жодним чином не збагачує» суспільство, а 18% – що «мало його збагачує». За даними Євробарометра, найбільш схвальні відгуки про культурне розмаїття в Іспанії надійшли від учнівської та студентської молоді. З такими відповідями Іспанія посідає

п'яте місце серед 27 країн-членів, які найбільше прихильні до культурного розмаїття, поступаючись лише Люксембургу, Ірландії, Швеції та Нідерландам (Juan López, Revuelta Mediavilla, 2016).

Відомо, що концепція мультикультурної освіти виникла на основі визнання етнічної та культурної різноманітності в Європі та Північній Америці в 1970-х рр. (Paredes, Oriol, 2009). В Іспанії вона еволюціонувала – від розгляду її як освіти для меншин до її тлумачення як громадянської освіти для всіх, кінцевою метою якої є досягнення кращого співіснування на основі правової рівності (Santos-Rego, 2010). Це складний, діалектично багатограний процес. У той час як мультикультурність є описовим підходом до суспільств з кількома ідентичними референтами, то полікультурність походить з нормативної точки зору, як ідеальний тип громадянського суспільства, що вибудовується, а також стосується характеристики особистості (Paredes, Oriol, 2009; Santos-Rego, 2010).

В іспанському науково-педагогічному дискурсі мультикультурну освіту розуміють як: системну структуру інтерпретації та рефлексивної дії, яка цінує культурне розмаїття та соціальну рівність, забезпечує педагогічне управління навчанням і вихованням, є спрямованою на оптимізацію різних, але взаємопов'язаних вимірів освітнього процесу з формування міжкультурної компетентності тих, хто навчається (Santos-Rego, 2010: 242).

Загалом ключова мета мультикультурної освіти полягає «в покращенні міжкультурних стосунків та забезпеченні засвоєння студентами необхідних знань, ставлень і вмінь задля активної участі в міжкультурній взаємодії, що в цілому сприяє демократичному розвитку суспільства» (Федоренко, 2017: 199), що в цілому сприяє ефективному формуванню полікультурної особистості студента. На переконання Г. Переза (Pérez, 1992), мультикультурну освіту можна вважати освітою якісного типу, розробленою для того, щоб формувати полікультурну особистість в освітньому процесі та допомагати студентам обирати серед різноманітних моделей, альтернатив і можливостей, які існують у широкому діапазоні національної (у цьому випадку – іспанської) культури, саме ті, які будуть забезпечувати їх успішну життєдіяльність в умовах зростаючого культурного різноманіття глобалізованого світу. Також він наголошує, що іспанські педагоги повинні визнавати цінність різних культурних груп як умову національної єдності та солідарності (Pérez, 1992: 60–61). У мультикультурному освітньому середовищі студент і викладач удосконалюють спільну орієнтованість на те, що необхідно зрозуміти, або/

та на діяльність, яку потрібно виконати, тобто на спільні цілі. При цьому солідарність як спільна діяльність базується не просто на цільовому рівні виконання певного обсягу роботи, а й на свідомому баченні спільної мети, залученості та емоційному прийнятті (Fedorenko, Mirra, 2023).

Як стверджує Дж. Бенкс (Banks, 1994), мультикультурне освітнє середовище, де студенти з різних етнічних груп, релігійних уподобань і приналежностей або мовного походження колективно беруть участь в одному освітньому процесі, надає студентам численні переваги. Насамперед, таке середовище сприяє кращому розумінню різноманітних культур, виховуючи у такий спосіб цінну обізнаність студентів (Banks, 1993; Thompson, 2020). Подібним чином С. Ніето (Nieto, 2000) концептуалізує мультикультурне освітнє середовище як інклюзивне та дружнє середовище, що охоплює та вміщує всіх студентів, незалежно від їх культурного походження. Відповідно, К. Слітер і К. Грант (Sleeter, Grant, 2009) характеризують його як освітнє середовище, де навчальний план, методи навчання та процедури оцінювання розроблені таким чином, щоб відображати різноманітне походження студентської молоді.

Дж. Бенкс (Banks, 2010) уточнює концепцію мультикультурної освіти як тристоронньої конструкції, що включає ідею, рух освітньої реформи та процес. Основна мета цього підходу полягає в трансформації організаційної структури закладів освіти для сприяння справедливим освітнім можливостям для студентів з неоднорідного расового, етнічного та культурного походження. Він концептуалізує мультикультурну освіту з точки зору п'яти вимірів, а саме:

1) «інтеграції змісту» (включення різноманітного культурного досвіду до навчальної програми);

2) «процесу вибудови знань» (передбачає розуміння впливу різних культурних уявлень під час навчання і виховання);

3) «зменшення упереджень»;

4) «педагогіки справедливості» (використання методології навчання, яка враховує інтереси різноманітних культурних груп);

5) «розширення культури освітнього середовища» (Banks, 2014: 391).

Мультикультурна освіта стимулює критичне мислення, відкриваючи студентам різноманітні перспективи та спонукаючи їх вийти за рамки свого культурного походження (Banks, 1993). Крім того, мультикультурна освіта породжує самосвідомість, спонукаючи студентів розмірковувати

про свою культурну ідентичність та упередження (Solorzano, Yosso, 2002). Саме педагоги відіграють вирішальну роль в ефективному впровадженні мультикультурної освіти в цьому контексті, що вимагає глибокого розуміння етнічних культур і досвіду для бездоганної інтеграції етнічного і культурного змісту, досвіду та різних точок зору в освітню програму (Thompson, 2020). Включаючи компоненти мультикультурної освіти у свої навчальні дисципліни, викладачі допомагають студентам розвивати глибше розуміння різних культур, удосконалювати свої здібності до критичного мислення та розвивати підвищену самосвідомість, що в цілому сприяє формуванню полікультурної особистості кожного студента. Разом з тим це має значні переваги і для самих педагогів. Однією з переваг є культивування високого культурного досвіду педагогів. Педагоги проникають у різноманітні системи вірувань, цінностей і практик завдяки взаємодії зі студентами з різного культурного середовища. До того ж викладачі стикаються з новими точками зору щодо розпізнавання соціальних і глобальних труднощів у мультикультурній освіті, що збільшує їх ерудицію та згодом впливає на їх методику навчання, сприяючи певним чином їх професійному зростанню (Bennett, 2009; Nieto, 2000). Загалом, переваги викладання в мультикультурному освітньому середовищі мають трансформаційний вплив і на професійне, і на особистісне вдосконалення педагогів, а також указує на перспективи майбутнього.

Слід також зазначити, що на додаток до переваг викладання в мультикультурному освітньому середовищі, тут існує і багато проблем. Ці проблеми можуть включати:

– труднощі у міжособистісному спілкуванні зі студентами та викладачами з різного культурного середовища (Nieto, 2000);

– звужений тематичний діапазон занять з мультикультурної освіти, що проводяться викладачами (Vavrus, 1994);

– обмежене розуміння різних аспектів різноманітності з-поміж студентів (зокрема це стосується упередження та дискримінація за расовою ознакою, етнічною приналежністю і соціальним походженням), що ускладнює виховний процес (Nieto, 2013; Vavrus, 1994);

– опір змінам і відсутність підтримки з боку керівництва закладів вищої освіти (Gay, 2010; Nelson, 2003);

– відсутність чітких політичних заяв з боку керівництва закладів вищої освіти і вказівок щодо просування мультикультурної освіти (Banks, 2010).

Також, окрім зазначеного вище, в деяких випадках педагоги можуть проявляти небажання приймати принципи мультикультурної освіти, що посилюється відсутністю підтримки з боку закладів освіти, де вони працюють (Nelson, 2003). Задля того, щоб ефективно розв'язати вищезгадані проблеми, вмілий педагогічний підхід у контексті мультикультурної освіти вимагає спрямованого акценту на питаннях культурного розмаїття, інтеграції в освітній процес інтерактивних методик навчання, які схвалюють і підтверджують культурну та мовну ідентичність студента та забезпечують формування полікультурної особистості кожного студента (Banks, 2010; Gay, 2010; Nieto, 2000; Sleeter, Grant, 2009).

Висновки. Підводячи підсумок, резюмуємо, що сьогодні мультикультурна освіта в Іспанії має характер інтерактивної культурно збагачувальної освіти, оскільки її сутність полягає в тому, щоб не лише визнавати існування людей, що належать до інших культур, а й взаємодіяти з ними, що, безсумнівно, призводить до взаємного особистісного

збагачення і студентів, і викладачів. У вищій школі мультикультурна освіта спрямована на ознайомлення студентів з різними культурними традиціями, переконаннями та цінностями. Сучасні викладачі вищої школи мають коригувати викладання своїх дисциплін у такий спосіб, щоб відображати культурне розмаїття своїх студентів та водночас урахувати труднощі, з якими вони можуть стикатися в умовах мультикультурного освітнього середовища закладу вищої освіти. Вмілий педагогічний підхід у контексті мультикультурної освіти вимагає спрямованого акценту на питаннях культурного розмаїття, інтеграції в освітній процес інтерактивних методик навчання, які схвалюють і підтверджують культурну та мовну ідентичність студента/ки та загалом забезпечують формування його/її полікультурної особистості.

Перспективу подальшої наукової розвідки у досліджуваній сфері вбачаємо у вивченні змістово-організаційних особливостей формування полікультурної особистості студента у вищій школі Іспанії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Федоренко С. В. Теорія і методика формування гуманітарної культури студентів вищих навчальних закладів США. Дисертація на здобуття ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2017. 551 с.
2. Федоренко С. В., Журба К. О., Шкільна І. М. Напрями формування глобальної компетентності студентів у закладі вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип 70, т. 2. С. 360–366. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/70-2-54>
3. Aguado T., Malik B. Cultural Diversity and School Equality: Intercultural Education in Spain from a European Perspective. *Intercultural Education*. 2001. Vol. 12, № 2. P. 149–162.
4. Banks J. A. Multicultural education: Development, dimensions, and challenges. *The Phi Delta Kappan*. 1993. Vol. 75, № 1. P. 22–28.
5. Banks J. A. Multicultural education: Characteristics and goals. *Multicultural Education Issues and Perspectives* / J. A. Banks, C. A. M. Banks (Eds.). Boston: Wiley, 2010. P. 3–30.
6. Banks J. A. Multicultural education and global citizens. *The Oxford handbook of multicultural identity* / V. Benet-Martínez, Y.-Y. Hong (Eds.). Oxford University Press, 2014. P. 379–395.
7. Bennett T. A study of the management leadership style preferred by its subordinates. *Journal of Organizational Culture, Communication, and Conflict*. 2009. Vol. 13, № 2. P. 1–25.
8. Chinaka S. D. An Introduction to Multicultural Education: From Theory to Practice. *Rowman & Littlefield Education*, 2010. 284 p.
9. Fedorenko S. Humanistic Foundations of Foreign Language Education: Theory and Practice. *Advanced Education*. 2018. Vol. 10. P. 27–31. DOI: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.142319>
10. Fedorenko S., Mirra C. Theoretical analysis of the concept “solidarity” and its reference to academic discourse. *Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education*. 2023. Vol. 27, № 2. P. 72–81. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-2-72-81>
11. Gay G. *Culturally Responsive Teaching: Theory, research, and Practice*. Teachers College Press, 2010. 289 p.
12. Juan López Sabino de, Revuelta Mediavilla P. Cultural Diversity and Education in Spain: The European Context. Salesian. *Journal of Humanities & Social Sciences*. 2016. Vol. VII, № 1. P. 39–60.
13. Nieto S. *Affirming Diversity: The Socio-Political Context of Multicultural Education*. Longman, 2000. 450 p.
14. Paredes J., Oriol M. *Los Letos del Mutliculturalismo*. Madrid: Encuentro, 2009. 309 p.
15. Pérez G. ¿Qué se entiende por educación multicultural? *Educación multicultural e intercultural*. Granada: Impresur, 1992. 240 p.
16. Santos-Rego M. A. Educación intercultural. *Diccionario Galego de Pedagogía* / J. A. Caride, F. Trillo (Dirs.). Galaxia, 2010. P. 240–242.
17. Sleeter C. E., Grant C. A. Making choices for multicultural education: Five approaches to race, class and gender. *John Wiley & Sons*, 2009. 272 p.
18. Solórzano D. G., Yosso T. J. Critical Race Methodology: Counter-Storytelling as an Analytical Framework for Education Research. *Qualitative Inquiry*. 2002. Vol. 8, № 1. P. 23–44. DOI: <https://doi.org/10.1177/107780040200800103>

19. Thompson A. The benefits of diversity education. What every school leader should know. *Implementing Innovative Leadership in an Inclusive Learning Environment* / J. B. Cuseo, A. Thompson, H. M. Barber (Eds.). Kendall Hunt Publishing, 2020. P. 21–34.
20. Triandafyllidou A., Gropas R. European Immigration. A Sourcebook. Ashgate, 2014. 434 p.
21. UNESCO. UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity. Paris, 2001 URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/unesco-universal-declaration-cultural-diversity>
22. Vavrus M. A critical analysis of multicultural education infusion during student teaching. *Action in Teacher Education*. 1994. Vol. 16, № 3. P. 46–57.

REFERENCES

1. Fedorenko, S. V. (2017). Teoriya i metodyka formuvannya humanitarnoyi kultury studentiv vyshcheyk navchalnykh zakladiv SSHA: dys. ... d-ra ped. nauk [Theory and methods of formation of liberal humanistic culture of students of higher educational institutions of the USA: dissertation on gaining the scientific degree of Doctor of Education Sciences]. Kyiv. [in Ukrainian]
2. Fedorenko, S. V., Zhurba, K. O., & Shkilna, I. M. (2023). Napryamy formuvannya hlobalnoyi kompetentnosti studentiv u zakladi vyshchoyi osvity [Directions of formation of global competence of students in higher education institutions]. *Current issues of the humanities*, 70(2), 360-366. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/70-2-54>. [in Ukrainian]
3. Aguado, T., & Malik, B. (2001). Cultural Diversity and School Equality: Intercultural Education in Spain from a European Perspective. *Intercultural Education*, 12(2), 149–162.
4. Banks, J. A. (1993). Multicultural Education: Historical Development, Dimensions, and Practice. *Review of Research in Education*, 19, 3-49. <https://doi.org/10.2307/1167339>
5. Banks, J. A. (2010). Multicultural education: Characteristics and goals. In J. A. Banks & C. A. M. Banks (Eds.), *Multicultural Education Issues and Perspectives* (pp. 3–30). Boston: Wiley.
6. Banks, J. A. (2014). Multicultural education and global citizens. In V. Benet-Martínez & Y.-Y. Hong (Eds.), *The Oxford handbook of multicultural identity* (pp. 379–395). Oxford University Press.
7. Bennett, T. (2009). A study of the management leadership style preferred by it subordinates. *Journal of Organizational Culture, Communication, and Conflict*, 13(2), 1–25.
8. Chinaka, S. D. (2010). An Introduction to Multicultural Education: From Theory to Practice. *Rowman & Littlefield Education*.
9. Fedorenko, S. (2018). Humanistic Foundations of Foreign Language Education: Theory and Practice. *Advanced Education*, 10, 27–31. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.142319>
10. Fedorenko, S., & Mirra, C. (2023). Theoretical analysis of the concept “solidarity” and its reference to academic discourse. *Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education*, 27(2), 72–81. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-2-72-81>
11. Gay, G. (2010). Culturally Responsive Teaching: Theory, research, and Practice. Teachers College Press.
12. Juan López, S. de, & Revuelta Mediavilla, P. (2016). Cultural Diversity and Education in Spain: The European Context. *Salesian Journal of Humanities & Social Sciences*, VII(1). 39–60.
13. Nieto, S. (2000). Affirming Diversity: The Socio-Political Context of Multicultural Education. Longman.
14. Paredes, J., & Oriol, M. (2009). Los Retos del Mutliculturalismo [The Challenges of Multiculturalism]. Madrid: Encuentro. [in Spanish]
15. Pérez, G. (1992). ¿Qué se entiende por educación multicultural? Educación multicultural e intercultural [What is meant by multicultural education? Multicultural and intercultural education]. Granada: Impresur. [in Spanish]
16. Santos-Rego, M. A. (2010). Educación intercultural [Intercultural education]. En J. A. Caride & F. Trillo (Dirs.), *Diccionario Galego de Pedagogía* [Galician Dictionary of Pedagogy] (pp. 240–242).Galaxia. [in Spanish]
17. Sleeter, C. E., & Grant, C. A. (2009). Making choices for multicultural education: Five approaches to race, class and gender. John Wiley & Sons.
18. Solórzano, D. G., & Yosso, T. J. (2002). Critical Race Methodology: Counter-Storytelling as an Analytical Framework for Education Research. *Qualitative Inquiry*, 8(1), 23–44. <https://doi.org/10.1177/107780040200800103>.
19. Thompson, A. (2020). The benefits of diversity education. What every school leader should know. In J. B. Cuseo, A. Thompson, & H. M. Barber (Eds.), *Implementing Innovative Leadership in an Inclusive Learning Environment* (pp. 21–34). Kendall Hunt Publishing.
20. Triandafyllidou, A., Gropas, R. (2014). European Immigration. A Sourcebook. Ashgate.
21. UNESCO. (2001). UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity. Paris. <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/unesco-universal-declaration-cultural-diversity>
22. Vavrus, M. (1994). A critical analysis of multicultural education infusion during student teaching. *Action in Teacher Education*, 16(3), 46–57.